

قلمزنی مُعاصرِ ایران

تألیف:

علیرضا شیخی

دانشیار دانشگاه هنر

فاطمه خانه‌زین

سرشناسه
عنوان و نام پدیدآور
مشخصات نشر
مشخصات ظاهری
شابک
وضعیت فهرست نویسی
یادداشت
موضوع
موضوع
شناسه افزوده
شناسه افزوده
رده بندی کنگره
رده بندی دیویی
شماره کتابشناسی ملی

شیخی، علیرضا، ۱۳۵۹.
قلمزنی معاصر ایران/ تألیف علیرضا شیخی، فاطمه خانه زَرّین.
تهران: دانشگاه هنر، ۱۴۰۱.
۲۱۶ ص.: مصور، جدول (رنگی).
۹۷۸-۶۰۰-۶۵۱۳-۵۷-۷ ریال ۱۱۰۰۰۰
فیپا
کتابنامه: ص. ۲۰۵-۲۱۶.
قلمزنی -- ایران
Engraving - carving -- Iran
خانه زَرّین، فاطمه، ۱۳۷۱-
دانشگاه هنر
NEV۴۱
۷۶۵/۰۹۵۵
۸۷۶۹۴۵۲

نام کتاب
تألیف
صفحه آرا
چاپ اول
بها
شمارگان
قطع
شابک

قلمزنی معاصر ایران
علیرضا شیخی و فاطمه خانه زَرّین
کیمیا منجّمی
۱۴۰۱
۱۱۰۰۰۰ ریال
وزیری
ISBN: 978-600-6513-57-7 | ۹۷۸-۶۰۰-۶۵۱۳-۵۷-۷

ناشر

تهران، خیابان حافظ، خیابان شهید سرهنگ سخایی،
بعد از تقاطع ۳۰ تیر، شماره ۵۶

تلفن: ۵۶۸۲ ۷۲ ۶۶ (۰۲۱)
*** کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است.
*** مسئولیت مطالب به عهده نویسنده است و لزوماً دیدگاه‌های دانشگاه هنر را منعکس نمی‌کند.

فهرست مطالب

مقدمه	۹
فصل اول تاریخ هنر قلمزنی	۱۱
۱-۱ فلزکاری ایران پیش از تاریخ	۱۳
۲-۱ فلزکاری ایران باستان	۱۴
۳-۱ فلزکاری دوره اسلامی	۱۸
۴-۱ تکنیک‌های تزئین فلز (قلمزنی) در ایران	۲۶
۱-۴-۱ حکاکی، کنده‌کاری	۲۶
۲-۴-۱ نیم‌بُر و نیم‌وَر (نیم‌برجسته)	۲۸
۳-۴-۱ برجسته‌کاری	۲۹
۴-۴-۱ جُنده‌کاری (گوزکاری)	۳۰
۵-۴-۱ کوفته‌گری (گوهرنشان، دُرَنشان، مُرَصَّع‌کاری، خاتم‌کاری، طلاکوب و نقره‌کوب، زرکوبی، مطلاکاری)	۳۱
۶-۴-۱ مُشبَّک‌کاری (شبکه‌بری)	۳۵
۷-۴-۱ مجسمه‌سازی (چلنگری، آهنگری، چکش‌کاری)	۳۶
فصل دوم ابزار و مصالح	۴۱
۱-۲ مواد، مصالح و ابزار	۴۳
۱-۱-۲ مواد و ابزار طلاکوبی	۵۹
۲-۲ روش اجرا	۶۰
۱-۲-۲ روش اجرا قلمزنی	۶۰
۲-۲-۲ روش اجرا طلاکوبی	۶۵
۳-۲-۲ روش اجرا حکاکی	۶۶
فصل سوم هنر قلمزنی شهرهای شاخص ایران در دوره معاصر	۶۹
۱-۳ اصفهان	۷۱
۱-۱-۳ طرح و نقش	۷۲
۲-۱-۳ تولیدات	۷۸
۳-۱-۳ خلاقیت و نوآوری	۷۸

۲-۳ بروجرد	۸۰
۱-۲-۳ طرح و نقش	۸۱
۲-۲-۳ تولیدات	۸۳
۳-۲-۳ خلاقیت و نوآوری	۸۳
۳-۳ تبریز	۸۴
۱-۳-۳ طرح و نقش	۸۴
۲-۳-۳ تولیدات	۸۹
۳-۳-۳ خلاقیت و نوآوری	۸۹
۴-۳ تهران	۹۰
۱-۴-۳ طرح و نقش	۹۰
۲-۴-۳ تولیدات	۹۱
۳-۴-۳ خلاقیت و نوآوری	۹۲
۵-۳ زنجان	۹۳
۱-۵-۳ طرح و نقش	۹۳
۲-۵-۳ تولیدات	۹۶
۳-۵-۳ خلاقیت و نوآوری	۹۶
۶-۳ شیراز	۹۷
۱-۶-۳ طرح و نقش	۹۷
۲-۶-۳ تولیدات	۱۰۰
۳-۶-۳ خلاقیت و نوآوری	۱۰۱
۷-۳ طبس	۱۰۲
۱-۷-۳ طرح و نقش	۱۰۲
۲-۷-۳ تولیدات	۱۰۷
۳-۷-۳ خلاقیت و نوآوری	۱۰۷
۸-۳ کرمان	۱۰۸
۱-۸-۳ طرح و نقش	۱۰۸
۲-۸-۳ تولیدات	۱۱۳
۳-۸-۳ خلاقیت و نوآوری	۱۱۳
۹-۳ کرمانشاه	۱۱۴
۱-۹-۳ طرح و نقش	۱۱۴
۲-۹-۳ تولیدات	۱۱۵
۳-۹-۳ خلاقیت و نوآوری	۱۱۵
۱۰-۳ مشهد	۱۱۶
۱-۱۰-۳ طرح و نقش	۱۱۶
۲-۱۰-۳ سابقه انگشترسازی در مشهد	۱۱۷

۳-۱۰-۳ رکاب‌ها و انواع آن در بازار مشهد	۱۲۱
۳-۱۰-۴ نقوش قلمزنی بر روی رکاب	۱۲۷
۳-۱۰-۵ تولیدات	۱۳۰
۳-۱۰-۶ خلاقیت و نوآوری	۱۳۱
۳-۱۱-۳ یزد	۱۳۲
۳-۱۱-۱ طرح و نقش	۱۳۲
۳-۱۱-۲ تولیدات	۱۳۵
۳-۱۱-۳ خلاقیت و نوآوری	۱۳۶
فصل چهارم مطالعه تطبیقی قلمزنی شهرهای شاخص در دوره معاصر	۱۳۷
۴-۱ شیوه قلمزنی در ایران باستان و دوره اسلامی	۱۳۹
۴-۲ ویژگی هنری قلمزنی معاصر در شهرهای شاخص ایران	۱۴۰
۴-۳ ویژگی فنی قلمزنی معاصر در شهرهای شاخص ایران	۱۴۱
۴-۴ وجوه افتراق و اشتراك قلمزنی معاصر در شهرهای مذکور	۱۴۲
۴-۵ خلاقیت و نوآوری قلمزنی شهرهای شاخص ایران دوره معاصر	۱۴۳
۴-۶ هنرمندان طراز اول هنر قلمزنی در دوره معاصر	۱۴۳
فصل پنجم معرفی هنرمندان	۱۵۱
۵-۱ هنرمندان قلمزن اصفهان	۱۵۳
۵-۲ هنرمندان قلمزن بروجرد	۱۷۶
۵-۳ هنرمندان حکاک تبریز	۱۷۸
۵-۴ هنرمندان قلمزن تهران	۱۸۱
۵-۵ هنرمندان حکاک زنجان	۱۸۲
۵-۶ هنرمندان قلمزن شیراز	۱۸۴
۵-۷ هنرمندان قلمزن طبس	۱۸۷
۵-۸ هنرمندان قلمزن کرمان	۱۹۱
۵-۹ هنرمندان قلمزن کرمانشاه	۱۹۳
۵-۱۰ هنرمندان قلمزن مشهد	۱۹۶
۵-۱۱ هنرمندان قلمزن یزد	۲۰۰
منابع و مآخذ	۲۰۵

مقدمه

قلمزنی به ایجاد نقش بر روی اشیاء فلزی توسط قلم‌های مختلف فولادی گفته می‌شود و از هنرهای اصیل ایرانی است که قدمتی به درازای تاریخ دارد. آثار قلمزنی بر جای مانده از تپه‌ها و محوطه‌های باستانی، خبر از ذوق و سلیقه و مهارت ایرانیان در استفاده از فلزهایی مانند مس، طلا، نقره و یا آلیاژهای آن دارد. نمونه‌های عالی از دوران پیش از تاریخ در قالب جام‌ها و مشربیه‌ها تا دوران ایران باستان با بشقاب‌ها، سینی‌ها و مجسمه‌های فلزی که استادانه قلم خورده‌اند، گواهی برای اثبات این ادعا است. اگرچه قلمزنی بر ظروف نقره و طلای ساسانی همراه با فرم‌های نو و خلاقانه در دوران ایران باستان به اوج رسید؛ اما در دوره اسلامی بهره‌گیری از فلزات و آلیاژهای متنوع شکوفا شد و مقدمه‌ای برای رشد دوباره هنرهای فلزی گردید. باید گفت ورود اسلام که با محدودیت‌هایی در استفاده از فلز همراه بود؛ دست هنرمندان ایرانی را کوتاه نکرد. شاید اوج آن را بتوان در آثار بجای مانده از دوره سلجوقی مشاهده نمود. بر طبق مطالعات انجام‌شده وسایل کاربردی متنوعی در زمینه‌های گوناگون مورد بهره‌برداری بوده‌اند؛ از ملزومات دربار تا مراسم‌های مذهبی و رسوم فرهنگی که در فرم‌های متنوع ظروف و حیوانات به ویژه گربه‌سانان متجلی شده است. در این سیر روابط خارجی و تهاجم ترکان به ایران نیز نباید از نظر دور باشد که عناصر و نقش‌مایه‌های شرق دور را در آثار فلزی ایران نمایان ساختند. هویت ملی ایرانی با ورود کتیبه‌های نستعلیق بر آثار فلزی از دوره تیموری به صورت ویژه نمایان شد، موضوعی که در ادوار بعد نیز مورد توجه بیشتر قرار گرفت. از دوره قاجار نقاشی روی فلز یا همان هنر مینا، مورد اقبال بیشتری قرار گرفت. در عصر پهلوی دغدغه بازگشت به آثار هنر ایران باستان در هنر فلزکاری پوشیده نماند و بعد از آن هنرمندان در شهرهای ایران دست به ساخت آثاری زدند که بیشتر رنگ و بوی ایرانی داشت. پس از انقلاب اسلامی این هنر، وارد دانشگاه گردید و مایه خلاقیت‌های قابل توجهی توسط علاقه‌مندان به این رشته شد. هدف این پژوهش شناسایی و مطالعه هنر قلمزنی از لحاظ ویژگی‌های فنی و هنری در شهرهای شاخص ایران دوره معاصر است. در انتخاب شهرها از نظر صاحب‌نظران و کارشناسان بهره گرفته شد.

قلمزنی که تا به امروز به حیات خود ادامه داده، در شهرهای شاخص همچون اصفهان، بروجرد، تبریز، تهران، زنجان، شیراز، طبس، کرمان، کرمانشاه، مشهد و یزد کارگاه‌هایی فعال دارد. در هر شهر و منطقه، قلمزنی به شیوه‌های متفاوت و طرحی خاص انجام می‌شود که عامل شناسایی آن از سایر شهرها است.

پژوهشگران در کتب تاریخی هنرهای سنتی ایران از جمله آرتور پوپ، کریستین پرایس، ارنست

کونل، فائق توحیدی اشاره کلی به هنر قلمزنی داشته‌اند. از محققانی که کتاب‌های تخصصی در این زمینه به رشته تحریر درآورده‌اند می‌توان به محمدتقی احسانی، محمد ستاری، منوچهر حمزه‌لو و محمد صحرانورد اشاره کرد. این مطالب بر اساس هدف نهایی در پنج گروه قابل جداسازی است. در گروه اول هنر فلز به صورت کلی و سیر تحول فلزکاری مورد بررسی قرار گرفته است. گروه دوم مربوط به منابعی است که معرفی ابزار و شیوه اجرا مورد توجه نویسنده بوده است و ابتدا تاریخ اجمالی از تمام دوره‌ها بیان نموده و سپس به معرفی تکنیک پرداخته است. در گروه سوم طرح و نقش مورد مطالعه قرار گرفته است؛ بدین صورت که نویسنده دوره‌ای مشخص را برگزیده و به مطالعه نقوش و طرح‌های قلمزنی آن می‌پردازد. گروه چهارم به صورت موردی به محتوا، معنا و مفهوم خاص آثار، پرداخته‌اند. گروه پنجم شامل منابعی است که طی سالیان گذشته به معرفی هنرمندان قلمزن در دوره معاصر و یا هنرمندی خاص پرداخته است. (برای اطلاعات بیشتر می‌توانید به کتابشناسی مراجعه کنید.) اما آنچه مطرح است هنر قلمزنی دوره معاصر در شهرهای شاخص ایران است. بنابراین در گام اول هنر قلمزنی از نظر تکنیک مورد واکاوی قرار گرفت که تاکنون به صورت جامع، مطالعه نشده و باید گفت کتب، مقالات و پایان‌نامه‌ها، آثار فلزی را از دیدگاه‌های فرهنگی، تاریخی و سیاسی نگریسته‌اند. تلاش شد تا تکنیک‌های مربوط به هنر فلزکاری در قالب حکاکی، نیم‌بر و نیم‌ور (نیم‌برجسته)، برجسته‌کاری، جُنده‌کاری (گوژکاری)، کوفته‌گری، مشبک‌کاری و حجم‌سازی دسته‌بندی گردد. در فصل دوم به مواد، ابزار و مصالح مورد نیاز و روش اجرا در قلمزنی اهتمام شد.

در فصل سوم شهرهای مورد مطالعه به ترتیب حروف الفبا معرفی شدند؛ بنابراین تاریخچه هنر قلمزنی، دسته‌بندی طرح و نقش مورد استفاده توسط هنرمندان آن شهر، تولیدات، نوآوری و خلاقیت‌های هنرمندان آن شهر مورد بحث و بررسی است.

در فصل چهارم مقایسه تطبیقی طرح و نقش، تولیدات، روش اجرا، نوآوری و مواد و ابزار هنر قلمزنی شهرهای شاخص، در جداولی ارائه شده‌اند. از آنجا که هنرمندان این عرصه در کتب و یا جزوات به صورت جسته و گریخته معرفی شده و یا نامی از بسیاری از آنها نیست، در فصل آخر به معرفی ایشان پرداخته شده است.

آنچه جامعه آماری این پژوهش را دربرمی‌گیرد تمام آثار فلزی متعلق به اواخر قاجار تا زمان کنونی است. طی این دوره آثار با ارزشی ساخته شده که در موزه‌های داخلی و خارجی، مجموعه‌داران شخصی و یا وارثین این هنرمندان نگهداری می‌شود. مطالعات میدانی شامل عکاسی از آثار هنرمندان، کارگاه‌ها، موزه‌ها، مجموعه‌های عمومی و شخصی، آثار موجود در منابع اینترنتی و مصاحبه با افراد صاحب‌نظر، اساتید دانشگاه، کارشناسان این حوزه و اساتید فن بوده است. روش نمونه‌گیری، گلوله‌برفی است. ابتدا هنرمند قلمزن شاخص شناسایی و سپس اطلاعات سایر هنرمندان (در قید حیات یا متوفی) دریافت شده و تا زمان اشباع، این روند و رسیدن به شاخص‌ترین نمونه‌ها ادامه داشته است.